

JURGIO AMBROZIEJAUS PABRĖŽOS PAMOKSLO PRŪSIJOS KATALIKAMS LIETUVIŠKOS RAIŠKOS ŠALTINIAI

Roma Bončkutė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamas žymaus XIX a. pradžios bernardinų vienuolio pamokslininko Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771–1849) pamokslas Rytų Prūsijos katalikams „Pamokslas apie labai didžią giliukį“, sakytas Didžiojo jubiliejaus proga 1827 m. birželio 29 d. Drangauskinėje (netoli Tilžės). Tai vienintelis šiandien turimas J. A. Pabrėžos pamokslas, sakytas Prūsijoje. Jo kalba ir rašyba skiriasi nuo kitų to paties laikotarpio tekstų. Pamokslo pavadinime pavartotas žodis Gylukys (vok. das Glück) rodo, kad autorius buvo pasirėngęs tekstą adaptuoti adresatui. Straipsnyje tirama, kokius lietuviškus šaltinius J. A. Pabrėža pasitelkė, kad pamokslą parengtų adresatui suprantama kalba. Prieinama prie išvados, kad J. A. Pabrėža naudojosi ne tik Prūsijoje leistais katalikų, bet ir lietuviškais protestantų leidiniais.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: pamokslas, kalba, šaltiniai, Prūsijos katalikai, protestantai.

Abstract

The article examines the sermon of the famous early 19th century Lithuanian preacher Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849) to East Prussian Catholics, named “Sermon on great Happiness”, given on the occasion of the Great Jubilee on June 29, 1827 in Drangauskine (near Tilsit). This is the only known sermon of J. A. Pabrėža given in Prussia. The language and spelling of this sermon differ from other texts of the same period. The word Gylukys (in German: das Glück) used in the title of the sermon indicates that the author was prepared to adapt the text to the addressee. The article examines which Prussian Lithuanian publications J. A. Pabrėža used to prepare the sermon in a language understood by the addressee.

KEY WORDS: Sermon, Language, Sources, Prussian Catholics, Protestants.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/mtd.v0i7.2306>

Įvadas

Tik kvalifikuotas pamokslininkas, kuriam labai svarbu būti suprastam, tiek daug dėmesio skiria adresatui, kiek jo rodė Jurgis Ambroziejus Pabrėža

(1771–1849). Jis buvo vienas iš retesnių pamokslininkų, ne tik gerai susipažinęs su teologija ir ganytojo praktikai reikalingais darbais (žr. Gidžiūnas, 1993, p. 87–88), bet jautrus ir dėmesingas žmonėms, jų gyvenimui. Nedaug surastume XIX a. autorių, taip gerai pažinusių gamtos pasaulį, visuomenės dėsnius, gebantį pamokslų pavyzdžiams pasitelkti konkrečių, bendruomenei aktualių gyvenimo atvejų. J. A. Pabrėža stebino amžininkus dėmesiu skirtin-gų Žemaitijos parapijų gyvenimo sanklodai, papročiams. Atsižvelgdamas į parapijos aktualijas, rengdavo pamokslus (Gidžiūnas, 1993, p. 86).

Giedrius Subačius pastebėjo, kad J. A. Pabrėža mokslo ir dvasinio pobūdžio tekstuose vartojo skirtingą kalbą ir rašybą (Subačius, 1996, p. 46). Skiriasi ne tik J. A. Pabrėžos pamokslų ir botanikos tekstų kalba, bet ir tos pačios tematikos pamokslų raiška, jei adresatas kitas. Pats autorius sakė, kad tas skirtumas priklauso nuo pamokslų sakymo vietos („nes ont rozniu wyitu sakity“)¹.

Pamokslų rinkinyje, kuris saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje „PAMOKSLAY | Wayringosy Materyjosey | Ať rozniu wyitu, iwayriusy łaykusy | Sakity | par | Kónyga Ambroziejó Pabreža Tercyjorió | Zokana Swęta Tiewa Prączyzszkaus (toliau – PWM)“, pirmą kartą paskelbtame 2020 m. „Pamokslai vairingose materijoje, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos“ (toliau – PVM), yra vienintelis žinomas² Rytų Prūsijos lietuviams katalikams skirtas „Pamokslas || Apey łabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandasy Bažni= || czioy Rimyszky-Katalykyszkoj. saktas Drangauskiniey Pru= || susy ćiesó Dydziaje Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Bir= ||zely Dienoy 29“ (toliau – PG). G. Subačius rašo, kad šiame pamoksle „Pabrėža, taikydamasis prie klausytojų, labai stengėsi savo kalbą

¹ J. A. Pabrėža, rengdamas pamokslą ta pačia tema, bet kitos parapijos žmonėms, atsižvelgdamas į adresatą: „Pamokslus, kórius tóri prisz Tavi, atidóudamas po Suda tawa, wylóus anus busęť ne tyktay pažitecznus; ale yr kanyczney reykaligus ónt žynoiyma.– Jey nekóryi Pamokslai regietumes paylgoky, o kyty yr łabay apszyrny: nier wynok niewyinyamy Dayktu nerekaliginy pri Iszganyma.– Nediwikes: iog nekóryi Pamokslay yra dóbólty; nes ont rozniu wyitu sakity: kožnamy wynók tu Dóbóltyju Pamokslų pri ógólnu dayktu atsyřad ipatingy“ (cit. iš Gidžiūnas, 1993, p. 92).

² Tėv. Jeronimas Pečkaitis 1921 m. Kretingos vienuolyno bibliotekoje surado J. A. Pabrėžos rinkinį „Pamokslai: I dalis. Apey tykra wiera yr Bažnyczy szwęta. Sakity Prususy Parakwyiey Szylgaly par Jubileusza dydiji laykó Sekmyniu. Metusy 1827“ (žr. Gidžiūnas, 1993, p. 99). Iš pavadinimo matome, kad J. A. Pabrėža Prūsijos lietuviams sakė ne vieną pamokslą. Šis rinkinys po 1940 m. nerandamas.

aukštaitinti“ (Subačius, 1996, p. 46). Rita Šepetytė, palaikydama G. Subačiaus mintį, plačiau aptarė rytp rūsių lietuviams katalikams skirto pamokslo kalbą (Šepetytė, 2020, p. 57–61).

J. A. Pabrėžos pamokslai teologiniu ir turinio aspektais daugiausia tirti Viktoro Gidžiūno (1912–1984) (Gidžiūnas, 1993). Jis pastebėjo, kad Prūsijoje sakytame pamoksle „vaizdžiai atidengė, kas įsteigė katalikų Bažnyčią ir kokie yra tikrosios Bažnyčios ženklai, kad katalikai nebūtų protestantų suklaidinti. Vadinasi, čia Pabrėža aiškiai išdėstė fundamentalinės dogmatikos arba apologetikos pagrindus“ (Gidžiūnas, 1993, p. 101). Įdomu pažiūrėti, kokią raišką vienuolis pasitelkė tokiais svarbiais temai atskleisti, kad ją adresatas adekvačiai suprastų.

Tiek G. Subačius, tiek R. Šepetytė mano, kad J. A. Pabrėža perėmė Prūsijos lietuvių kalbos elementus (Subačius, 1996, p. 47; Šepetytė, 2020, p. 60), bet tyrėjai neaptarė vienuolio naudotų kalbos šaltinių. Norėdama papildyti J. A. Pabrėžos skirtingam adresatui sakytų pamokslų tyrimų lauką, šiame straipsnyje³ sieksiu nustatyti Prūsijos lietuviams sakyto PG lietuviškos raiškos šaltinius.

1. Pamokslų rinkinio pobūdis

PG yra rinkinyje, kuris, kaip rodo pirmasis rinkinio tekstas, buvo skirtas Didžiojo jubiliejaus metams, kurie 1825 m. paskelbti Romoje, Vatikane, o Žemaičių vyskupijoje prasidėjo Varniuose 1826 m. rugsėjo 29 d. Tai progai Žemaičių vyskupijos katedros prelatas Bonaventūra Gailevičius (1752–1834), vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio paakintas, parengė ir 1826 m. išleido leidinį „Metay szwenti aba Jubileuszas Didis nuog Tiewo Szwento Leono Dwiliko apsakitas ir duotas ant šiešiu mienesiu“ ([Gailevičius], 1826). Šioje knygelėje paaiškinta Jubiliejaus intencija, renginių organizavimo ir dalyvavimo juose svarba. B. Gailevičius pabrėžė, kad tik šiuo laikotarpiu kunigams suteikiama ypatinga teisė suteikti „išrišimą“ išpažinusiesiems sunkiausias nuodėmes ir besigailintiesiems dėl jų:

³ Straipsnis parengtas pranešimo „1827 m. Pabrėžos pamokslas Drangauskinėje *Apey labay dydzia Gyluky...*“, perskaityto nacionalinėje mokslinėje konferencijoje „Ganytojų ir tikinčiųjų santykiai Žemaitijos vakariniame paribyje nuo viduramžių iki XIX a.“ (Klaipėdos universitetas, 2021 m. spalio 8 d.) pagrindu.

Antra privileija atpusku ira didžiausia ta: jog Tewas szwentas noriedams griesznikus didziasius [taip originale] patraukti ant pakutos, duoda Kunigams wisą waldzią sawa ant iszrisimo isz sunkiausiu nusidieimu, jey griesznikas atsiduoda ant pakutos, o spawiedojasi, ir daro paprową pikto giwenimo sawo.

Kituose łaykuose, ney ant kitu atpusku niekadoss netur Kunigay teyp apšćios ir płacios prie spawiednes waldzios, kayp tame łayke par szwenta Jubileusza ([Gailevičius], 1826, p. 3).

B. Gailevičius nurodo, kad kiekvienas „gaus atlaidus“, aplankęs ir tinkamai išklauses Mišias specialiai Jubiliejui miestelyje ar parapijoje paskirtose keturiose bažnyčiose ar tam tikrose vietose ([Gailevičius], 1826, p. 10). Tad Jubilėjaus metais dvasininkams darbo gerokai padaugėjo. Kaip matyti iš J. A. Pabrėžos rinkinio, čia yra 12 pamokslų, su nuoroda, kad pamokslas skirtas „Jubileuszui“. PVM be šių 12 (trys kiti tekstai šiai progai yra ne jo rengti) pamokslų, datuotų 1826 m., du yra 1825 m., vienas – 1827 m., t. y. kai jau Jubiliejiniai metai buvo paskelbti ir iškart po jų.

Pats pirmasis J. A. Pabrėžos tekstas, kaip galima suprasti iš pavadinimo ir turinio, gali būti laikomas pratarne. Jis pavadintas „Paógynymys | Pyrm prasydieiyma Processyjsy iprawodyjęczios Atpó- | skus Jubileusza Dydzioy i Bażniczy Mosiedy, sakits | tojy wyitoy, nóu kórios prasydieiy Jprawodyiymys. – Metusy | 1826. Menesie Rógsiejy Dyino 28.“ (PVM, p. 73). Paraginimas „Paógynymys“ atskleidžia, kokia proga rinkinys galėjo būti pradėtas sudarinėti⁴. Rinkinys pradedamas paraginimu ruošti Jubiliejui. Jo pirmojoje pusėje (PWM, p. 1–310) yra J. A. Pabrėžos pamokslas, pavadintas užbaigimu: „Ozbağa | Pamokslu apey Deszimti Dyiwa | Prisakimus. Sakita Kretin-goy łaykó Dydzioy Jubileusza. Metusy 1826“ (PVM, p. 295), toliau prasi-deda lenkiškai ir pabaigoje lietuviškai rašytas Švėkšnos (kur J. A. Pabrėža Jubiliejiniais metais neretai kviestas pamokslauti) klebono A. Januškevičiaus iškilmių pabaigai skirtas pamokslas „Pożegnanie“ [Atsiveikinimas] (PWM, p. 303–310). Tad rinkinio PWM pradžioje 7 pamokslai (iš jų vienas – ne J. A. Pabrėžos) yra su nuoroda, kad skirta Didžiajam jubiliejui, o kiti pridė-

⁴ Galima pastebėti, kad Kretingos vienuolyno bibliotekoje buvo 1776 m. Didžiajam jubiliejui ir 1826 m. Jubilėjaus progai skirtų leidinių, Vilniuje sakytų pamokslų rinkinys (KVBK, p. 46–50).

ti senesni, bet temų požiūriu susiję. Prie senesnių pamokslių matome datas (jei nedatuota, nustatyta G. Subačiaus): 1799 m., 1812 m., 1810–1822 m., 1823 m., 1824 m. Tačiau vieno data – 1830 m. Vadinasi, ši dalis sudaryta ne anksčiau kaip 1830 m.

Antrojoje rinkinio dalyje (PWM, p. 311–788) yra 4 pamokslai, skirti Jubiliejiniams metams ir pažymėti 1826 m., o vienas – 1827 m. (sakytas Drangauskinėje). Teologams būtų lengviau pasakyti, kodėl šie pamokslai nepateko į pirmąją rinkinio dalį, kuri, mano nuomone, turi aiškia pradžia ir pabaigą, buvo sudaryta kaip Jubiliejui skirtų pamokslių rinkinys, siejamas vieningos koncepcijos.

Kaip sakyta, J. A. Pabrėžos įžanginis pamokslas / paraginimas atskleidžia, kad didžioji dalis rinkinio tekstų skirti 1825–1826 m. Didžiojo jubiliejaus, arba Šventiesiems, metams, kuriuos šventė Roma ir visi katalikiški kraštai, ir tai buvo visų nuodėmių atleidimo metai. Nuo seno tai būdavo labai didelis Bažnyčios ir pastoracinis įvykis tikinčiųjų bendruomenei, atidžiai stebimas monarchų, ir ne tik katalikų, nes tai buvo visuomenės nuotaikų rodiklis (Deszczyńska, 2013, p. 373). 1825–1826 m. Didžiojo jubiliejaus metai dar buvo tuo ypatingi, kad įvyko po 50 metų, nors nuo 1425 m. buvo švenčiami kas 25-eri metai (popiežiaus Pauliaus II iniciatyva). Dėl Prancūzijos revoliucijos ir jos sukeltų įvykių Jubiliejiniai metai neskelbti 1800–1801 m. Popiežius Pijus VI buvo revoliucionierių išvytas iš Romos, mirė tremtyje. Nors Napoleonas 1801 m. pasirašė konkordatą su Šventuoju Sostu, išrinktjam Pijui VII kilo nauja grėsmė, Jubiliejiniai metai nepaskelbti.

Idėją švęsti Jubiliejinius metus Lenkijos karalystėje iškėlė caras Aleksandras I. Popiežius Leonas XII 1824 m. gegužės 24 d. bulėje „Quod hoc ineunte saeculo“, kuri pagarsinta 1824 m. rugpjūčio 15 d., paskelbė 1825 m. Jubiliejinius metus Romai ir Italijai (Deszczyńska, 2013, p. 369). Derybos dėl Jubiliejaus organizavimo tarp Šventojo Sosto ir Rusijos sutapo su politinių nuotaikų paastrėjimu, visuomenės laisvėjimu. Aleksandro I mirtis (1825 m. lapkričio 19 d. / gruodžio 1 d.) buvo susijusi su dekabristų sukilimu Rusijoje. Jų teismas ir nuosprendis sutapo su Lenkijos Karalystės ir Lietuvos slaptųjų organizacijų žlugimu. Esant tokiai situacijai, Jubiliejumi siekta visuomenės nuraminimo (Deszczyńska, 2013, p. 369, 371–373).

„Tieway ir Boczey muso“, rašo J. A. Pabrėža pirmajame pamoksle / raginime, labai laukė to švento laiko, kad galėtų „mazgoty“ savo „Summeny“ ir gauti išganymą, bet nesulaukė, jų kaulai šventoriuose „wydro“ (PVM, p. 73). J. A. Pabrėža paaiškina, kodėl kas 25-erius metus Bažnyčios švenčiami Jubilejiniai metai buvo nukelti:

...nes cielamy Pasaulie stroszny karey, yr sómmyszymay poniawoiy. Szytay žmonis, par sawa bezbažnoma, yr griekus baysiausius, óžrustyna Dyiwa teyp stroszney: kad Jis yr sawa łoskas, yr paczius metus Jubileusza óžtóriey nou tu, kóryi, wyito błagoiyma Majestota Dyiwa óžrustinta par sawa nepaczcziwastes, wyito pakutas yr aszaru lyiyyima, pralyidynieiy Krauji wyns kyta: wyito pagróuzynyma dayktu swetymu nosłószney atrimtu; naujes dapyldynieiy rabawones, łopinstwas, yr ne wyina tyktay paszali, ale cielas žemes stroszniausey pustyyi: o wyitoy sóleydyma neprietelems, akrutniauses damieróudawa tyrionstwas ne wyn ónt nóusydiejósiiuju, ale yr ónt wysó nekalcziausiuju. – Tadgi dabarczióu, kada žmonis pradieiy pažinty sawa błudus toulidy yr Dyiwas teykies zwilkeriety myłaszyrdingomis akymis ónt žmoniu sawa nóusyžemynósiu: o tóu Rąka sawa ysztyista ónt karioyma giesznika, teykas padóuty łoskaway ónt yszgelbieiyma jo ysz prapólytis, par priskóbynyma Szwętu Metu Jubileusza. (PVM, p. 74).

Galima pastebėti, kad dėl XIX a. neramumų nauja šventė įvyko tik po 75-erių metų pertraukos – 1900 m. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, ištyrusi (Smilingytė-Žeimienė, 2016, p. 200–232) 1900–1901 m. Didžiojo jubilėjaus metų minėjimą Lietuvoje, pastebėjo, kad „jie vertintini kaip asmeninio ir kolektyvinio religingumo aktyvėjimo, ypatingos žmonių sanglaudos laikas“ (Smilingytė-Žeimienė, 2016, p. 226).

S. Smilingytės-Žeimienės tyrimo kontekste žvelgdami į PVM, kur daugiau nei dešimt pamokslų pažymėti, kaip skirti Jubilejiniams metams, o nemažai rašyta juos pasitinkant ir tuoj po jų, galime svarstyti, kiek J. A. Pabrėža galėjo atsižvelgti į Jubilejinių metų programos turinį. Antai siekiant renginį padaryti visuotinį, programa Lenkijoje buvo rengiama kartu su pasauliečiais valdininkais (Deszczyńska, 2013, p. 373–374). Kaip rodo B. Gailevičiaus knygelė „Metay szwenti, aba Jubileusz as didis“ ([Gailevičius], 1826), J. A. Pabrėžos pamokslų geografija, Lietuvoje Jubilejiniams metams buvo

gerai pasiruošta. Kadangi Jubiliejiniai metai ir jų programa skirti ne tik ugdyti tikinčiųjų šventumą, stiprinti tikėjimą, atleisti didžiąsias nuodėmes, raginti tikinčiuosius gailingumo darbams, skatinti brolišką vienybę Bažnyčioje ir visuomenėje, kyla noras pasvarstyti, koks galėjo būti J. A. Pabrėžos pamokslų poveikis formuojantis žemaičių demokratinėms nuotaikoms, telkiant tautą, skleidžiant laisvėjimo idėjas. Juk žinome apie ankstyvą ir gausų žemaičių įsitraukimą į 1831 m. sukilimo organizavimą. Svarbu prisiminti, kad romantizmo idėjų kontekste ir Bažnyčioje plėtotos tautinės, regioninės idėjos, o protestantai teologai aktyviai dalyvavo tautos sakralizavimo procese (Maurer, 2019, p. 302). Net Katalikų Bažnyčioje konfesija ir nacionalizmas tuo metu susisiejo (plg. Maurer, 2019, p. 304–309).

Gali būti, kad pamokslų rinkinys iš pradžių (18 pamokslų, iš jų vienas – ne J. A. Pabrėžos) sudarinėtas kaip pamokslų, skirtų Jubiliejui, rinkinys, galbūt J. A. Pabrėžos 60-mečiui artėjant!? Šioje dalyje yra vienas pamokslas 1830 m. data. Prasidėjęs sukilimas ir jo numalšinimas, represijos keitė planus!? Pamokslų rinkinys buvo pildomas. Antroje dalyje yra 31 (iš jų 4 – ne J. A. Pabrėžos) pamokslas susijusiomis temomis. Pamokslai rašyti apie 1803–1834 m. Nors vyrauja 1823 m., 1824 m., 1826 m., 1827 m. datos.

2. PG lietuviškosios raiškos šaltiniai

Žemaičių vyskupo Jono Stepono Vydzgos pastangomis XVII a. antroje pusėje katalikybė buvo atgaivinta Karaliaučiaus krašto šiaurinėje dalyje. Vyskupo leidimu 1663 m. ėmė veikti katalikų koplyčia prie Tilžės, kuri 1701 m. konsekruota į katalikų bažnyčią, kur J. A. Pabrėža 1827 m. sakė pamokslą Didžiojo jubiliejaus proga.

1663 m. Piotras von Gließen-Dorengowski (Drengowski) savo Santainių dvare, į pietus nuo Tilžės, pastatė medinę koplyčią, kuri po jo mirties sunaikinta. Bandyta gauti leidimą ją rekonstruoti, tačiau nesėkmingai. Tik 1690 m. valdžią perėmus Frydrichui I Hohenzolernui, gautas leidimas statyti maldos namus toje pačioje vietoje ir tokio paties dydžio kaip ir ankstesnė (Jodkowski, 2015, p. 358).

Glaustai priminsime, kad Prūsiją XVIII a. valdę trys Hohencolernai – pirmasis Prūsijos karalius (1701–1713) Frydrichas I (1657–1713), jo sūnus, valdęs 1713–1740 m., Frydrichas Vilhelmas I (1688–1740) ir pirmojo karaliaus anūkas Frydrichas II (Didysis) (1712–1786), valdęs (1740–1786), pasižymėjo religiniu indiferentiškumu. Visi dėl karalystės gerovės buvo linkę pripažinti visų konfesijų teises, o ne vienos kurios pirmumą (Maurer, 2019, p. 269). Be to, Frydrichas II, siekdamas valstybėje stabilumo, nusprendė išsaugoti konfesijas, žinoma, kartu užsitvirtindamas gerus ryšius su popiežiumi (plg. Maurer, 2019, p. 270). Šią politiką ir toleranciją katalikų konfesijos atžvilgiu puikiai įrodė 1773 m., kai popiežiui uždraudus Jėzuitų ordiną ne vienas jėzuitas prieglaudą rado Prūsijoje.

Bažnyčia Drangauskinėje pradėta statyti 1692 m. Kertinį akmenį palaimino Žemaitijos vyskupas Kazimieras Pacas, finansiškai parėmė Žemaičių vyskupijos kanauninkas Stanislovas Semaška (len. *Stanisław Siemaszko*). Statybos darbai baigti 1699 m. Bažnyčią 1701 m. pašventino Varmijos vyskupas Andrzejus Chryzostomas Załuskis (1650–1711). Ji patikėta jėzuitų pastoracijai. 1726 m. apie 1500 katalikų paskelbė savo priklausymą jai. Pasakytina, kad 1831 m. lietuvių parapijoje buvo 21 600 tikinčiųjų, jie sudarė 53 % visų Tilžės apskrities gyventojų (Jodkowski, 2015, p. 357). Žinoma, katalikų dalis buvo mažesnė, nors plintant romantizmo idėjoms ne vienas rinkosi katalikybę. Pamokslai Drangauskinėje sakyti vokiečių ir lietuvių kalbomis. Steigėjų valia vienas iš kunigų turėjo kalbėti lietuviškai (Jodkowski, 2015, p. 358). Nors ji priklausė Varmijos vyskupijai, nuo 1740 m. Tilžės, Karaliaučiaus ir Klaipėdos bažnyčias aptarnavo Kretingos bernardinų vienuoliai. Nuo 1768 m. čia dirbo jėzuitas Jonas Jaskaudas, Karaliaučiaus misijos lietuvių pamokslininkas, apie 1773 m. tapęs Tilžės misijos namų viršininku. J. Jaskaudas (apie 1742–po 1797) buvo kilęs nuo Palangos, mokėsi Kražiuose. 1770 m. išleido pirmąjį Mažajai Lietuvai skirtą katalikišką katekizmą „Krikščioniškas Katalikiškas Katekizmas“ (1770; toliau – KKK) ir giesmėmis bei maldomis papildytą kitu pavadinimu „Praftas Pamokslas per Kláufimus, ir per Atfákimus“ (1797; toliau – PP). Šias abi knygas turėjo Kretingos vienuolyno biblioteka (KVBK, 1851, p. 96). Abi buvo labai populiarios, pakartotos 1847 m., gotikinius rašmenis pakeitus antikva. Vėliau ka-

tekizmą sužemaitino Jurgis Lechavičius ir 1848 m. išleido Vilniuje. Arvydas Pacevičius rašo, kad pamokslams rengti ar teologinėms studijoms Lietuvoje kauptos ir protestantų knygos, kurių lietuvių kalba buvo geresnė. Be to, katalikiškų leidinių XIX a. pradžioje buvo sunku gauti (Pacevičius, 2005, p. 189). Jis nurodo, kad Kretingos vienuolynas – vienas iš tų, kur buvo didžiausi lietuviškų knygų rinkiniai (Pacevičius, 2005, p. 179). Tyrėjas atkreipė dėmesį, kad J. A. Pabrėža buvo neblogai susipažinęs su vienuolynų bibliotekomis, žinojo, kur saugomi retesni leidiniai (Pacevičius, 2005, p. 190).

Palyginę PVM rinkinio pamokslius, sakytus Žemaitijoje, su sakytuojų Prūsijoje, matome didžiulius kalbos skirtumus, tarsi ne to paties žmogaus rašyta. Dar kartą akcentuotina, kad J. A. Pabrėža skirtingai rašė ne tik botanikos ir religinius tekstus, bet pastaruosius kūrė atsižvelgdamas į adresatą.

Anot G. Subačiaus, J. A. Pabrėža manė, kad „mokslo kalba turinti būti preciziškesnė“ (Subačius, 1996, p. 46), nes ir jos adresatas – išsilavinęs, raštingas, galintis suprasti autoriaus inovacijas, todėl botanikos veikaluose jo rašyba sudėtingesnė ir kalba kitokia nei religiniuose tekstuose. G. Subačiaus požiūris suponuoja mintį, kad J. A. Pabrėžos religiniai tekstai nemoksliški, nes skirti platesniam skaitytojų ratui. Remigijus Oželis laikosi priešingos nuomonės ir rašo, kad J. A. Pabrėžos „pamoksluose vyrauja mokslinis katechetinis homiletikos stilius“ (Oželis, 2020, p. 16). Šiam prieštaravimui paaiškinti pasitelkime Aristotelį, teigusį, kad „išspręs skaitytojas kiekvienoje mokslo srityje reikalauja tik tiek tikslumo, kiek jo leidžia dalyko prigimtis. Panašiai būtų beprasmiška iš matematikos reikalauti tik argumentų regimybės, o iš oratoriaus – loginių įrodymų“ (Aristotelis, 1990, p. 65). Tad J. A. Pabrėža dvasinio pobūdžio raštuose laikėsi nuo XVIII a. nusistovėjusios religinių tekstų kalbos ir rašybos, nes adresatas buvo pripratęs prie tam tikros raiškos, kai buvo kalbama religinėmis temomis. Būtent dėl šios priežasties jis, matyt, gana ilgai neatsisakė ne tik žodžio *kozonus* (len. *Kazanie*; lot. *sermo*), kai jau daugelis net Didžiojoje Lietuvoje vartojo *pamokslą*, bet ir daugelio kitų svetimybų. J. A. Pabrėža, siekdamas būti suprastas Tilžės apskrityje lietuvių katalikų, tekste pavartojo nemažai regionalizmų. Bet ir šiame pamoksle neatsisakė daugelio nusistovėjusių terminų, pavyzdžiui, dar ir PG randame: „Czląku Kuna Kristaus“ (PVM, p. 777); „geru abyczaju“; „łosko-

mis Dwasiszkomis silitu“; „wisureykalingiausias spasabas“ (PVM, p. 779); „apey tretį gatunka losku“ (PVM, p. 780); „griekus pauszadnus“; „amžiną giwenimą jednoje“; „smertalnay sugriesziji“ (PVM, p. 781).

Atkreipkime dėmesį į teksto pavadinimą „Pamokslas || Apey ľabay dydzia Gyluky to, katras atsyrandasy Baźni= || czioy Rimyszkay-Katalykyszkoy. saktas Drangauskiniey Pru= || susy ćiesó Dydziaje Jubileusza Metusy 1827. Mienesiey Bir= ||zely Dienoy 29“. Ćia pavartotas Prūsijos lietuvių pamėgtas germanizmas *giliukis* (vok. *das Glück*). Manytina, pasirinktas sąmoningai, nes temai atskleisti jis būtinas. Pamoksle kalbama apie Katalikų Bažnyčios pirmumą prieš kitas, apie tai, kad buvo Jėzaus Kristaus įsteigta, todėl yra tikroji Bažnyčia. J. A. Pabrėža, tarsi Friedrichas Schlegelis (Zovko, 2018, p. 344), atkreipia dėmesį į tai, kad katalikybė išlaikė Europos kultūros tęstinumą. Ji, atlaikiusi visus religinius virsmus, istoriškai ir kultūriškai atskleidžia Europos tautų gyvenimą:

Ta Bažniczia apturiejo nuog Diewo tan Priwilija, iog wysados regime esti. Regime: teypo sawo Ganitojuse, ľabausey Rima Wiskupuse, kurie, pradiejus nuog paties JEZAUS Kristaus pirmiausioja Jstatitojaus, ir Ganitojaus Bažniczios Jo, kurio wietoji pasiliko regimu Ganitoju tosgi Bažniczios, Szweťas Petras Apasztólas, ir Wiskupas Rimo, o po Jo eyt regimay stacziyje Linijoje wienas po kitą be jokia partrukia lig pat szio ľayka: kapyo ir sawa cieľos Bažniczios Susirinkimuse, arba Seymuse Dwasiszkuse wadinamuse Concillia, kur isz cieľo swieto Rimiszkay-Katalikiszko susirenkasi Ganitojay Bažniczios Szwentos del reykaľu dwasiszku prigulencziu pri Wieros, ir geru abyczaju (PVM, p. 779).

Šiam katalikų džiaugsmui perteikti J. A. Pabrėžai buvo būtinas svarus žodis. Jis pasirinko Prūsijos lietuvių vartotą germanizmą *giliukis* (laimė, džiaugsmas). Kristijono Gotlybo Milkaus (vok. *Christian Gottlieb Mielcke*, 1733–1807) žodyne atrandame: „Láima, ós, f. die Geburts=das Glücks=Göttin der alten Litthauifchen Heiden. Taip Láima ľemė, fo hat das das Glück es mir beľtimmt“ (Mielcke, 1800, p. 141). Konstantinas Sirvydas *laimę* įtraukė tik į IV žodyno leidimą (žr. Sirvydas, 1979, p. 756). Religiniuose raštuose vartotas nusistovėjęs *palaima* (žr. Sirvydas, 1979, p. 532). Kaip matome abiejose Lietuvos dalyse XVIII–XIX a. šis žodis žadino senosios religijos

prisiminimus apie likimo deivę Laimą. Simonas Stanevičius, knygelėje „Historia Szwenta“ (1823) pavartojęs žodį *laimė*, žodynėlyje pažymėjo: „Łayma mos. Szczęście“ (Stanevičius, 1967, p. 403). S. Stanevičius nurodė, kad tekste aptinkamą žodį *laimė* reikia suprasti ne kaip deivės vardą ar likimo prasme, o kaip palaimą, džiaugsmą. J. A. Pabrėža PVM du kartus pavartojo žodį *laimė*. Pačiame pirmame rinkinio pamoksle / paraginime (1826): „Nes, nójau, ach! nójau dieł musó duszys pjutys geriausy, yr łayma apszcziausy“ (PVM, p. 75) ir PG – „łaymos“ (PVM, p. 769). Galbūt nusižiūrėta į S. Stanevičių? Vis dėlto PG jis, siekdamas kuo įtaigiau perteikti kataliko, kuris priklauso senajai Jėzaus Kristaus įsteigtai Bažnyčiai, *laimę*, pasirinko Prūsijoje vartotą germanizmą *giliukis* ir jo vedinius: „gilukis“ (PVM, p. 766, 771, 773, 774), „gylukis“ (PVM, p. 778), „giluki“ (PVM, p. 767), „gilukinga“ (PVM, p. 780), „gilukingu“ (PVM, p. 783), „negilukingas“ (PVM, p. 784). R. Šepeytė pastebi, kad būtent PG matome:

polonizmų keitimą: vietoje čėstis, čėslyvas – łaymos ~ *laimos* 765, łaymingi ~ *laimingi* 781, vietoje cūdas – *stebuklu* ~ *stebuklų* 768, 769 *Stebóklu* ~ *stebuklų* 776 (nors pasitaiko ir *cudaunas* 769, *cudaunay* 771). Pradėtas rašyti žodis *patajemnay* išbrauktas ir užrašyta *paslaptin-gai* (*paslaptin-gay* 781), o vietoje žemaitiškiems pamokslams būdingo būdvardžio *doskonalus*, pavartota būdvardžio tobula forma (*tobulesnia* ~ *tobulesnė* 786) (PVM, p. 60).

Galima atkreipti dėmesį, kad B. Gailevičius, vyskupo J. A. Giedraičio (1754–1838) religinės raštijos kalbos lietuvinimo⁵ idėjų rėmėjas (žr. Prašmantaitė, 2013, p. 57–58), knygelėje „Moksłas krikščioniszko istatimo aba zokono“ (1821), kuri skirta *artojėliams*, ne tik akcentuoja kokybiškų pamokslų stoką, bet vietoj įprastų polonizmų pateikia naujų lietuviškų žodžių. Pavyzdžiui, autorius, laisvėjimo idėjų paveiktas, pasiūlė tradicinį polonizmą *pawinastes* keisti į *mokslas* arba įstatymas: „Ne noriejau rasziti *pawinastes Krikščioniszkos*; nes tas žodis geriaus prigul padoniesims, kurie pildo *pawinastes* sawo ing dwara“ ([Gailevičius], 1821, p. II–III). B. Gailevičius siekia, kad Bažny-

⁵ Plačiau: Ieva Šenavičienė. *Dvasininkija ir lietuvybė. Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupystėje XIX a. 5–7-ame dešimtmetyje*. Vilnius: LII, 2005.

čia liaudžiai nekeltų asociacijų su baudžiamos priedermėmis, nelaisve. Be to, ir jis buvo paveiktas romantizmo regionalizmo sampratos. Pavyzdžiui, mato reikalą pastebėti, kad „žiemayčiu szalije isz seno padawimo kalbame: Wardan Diewo Tewo ir Sunaus ir Dwases Szwentos Amen“ ([Gailevičius], 1821, p. 1). Tolesni XIX a. pirmosios pusės Didžiosios Lietuvos katalikų religinės raštijos kalbos tyrimai atskleistų, kokį poveikį kalbos ugdymui darė šviečiamosios ir romantizmo idėjos, siekis Jubiliejinių metų leidinius paskelbti grynesne lietuvių kalba, kiek šiuo požiūriu atsižvelgta į tobulesnius Prūsijos katalikiškuosius ir protestantiškuosius leidinius. Šiame straipsnyje toliau aptarsime, kurie šaltiniai atsiskleidžia nagrinėjant PG raišką.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad tik PG rašoma forma *Kristus*, kituose PVM pamoksluose – *Chrystus*. Prūsijos Lietuvos religiniuose raštuose forma *Kristus* vartota nuo XVIII amžiaus vidurio. „Tai sietina su Danieliaus Kleino ir jo amžininkų atlikta lietuvių kalbos rašybos reforma“ (Šinkūnas, 2016, p. 191). Ir J. Jaskaudas buvo perėmęs formą *Kristus*.

Norisi pastebėti, kad PVM temos panašios į PG pamokslu „Apey Dewinta yr Deszimta Artykóla Wieros Szwętos, kóryi atsyrašd Sódieiymy Apasztólu Tykió i Dyiwa Tiewa. – Sakits Sałátusy łaykó Atpósku 40. Adinu par Sekmines. Metusy 1824“ (PVM, p. 664–679), kur vyrauja tradicinė leksika ir kalba. Matome, kad J. A. Pabrėža, kalbėdamas apie tą patį, bet kitam adresatui, renkasi kitą raišką. Palyginkime:

1824 m.: Jey noryt pažinty tykróuiy Bažniczy, yiszkokyt tokios kóri tórietu tas ketóres Ciekas: tay ira: kad butu 1s Wyina. – 2ra Szwęta – 3ti Wysór esąti. – 4ta Apasztolyszka. — ” — tu wysu ketóriu cieku iey kóri Bažnicze netór; jau negał wadintyis tykró Bažniczy, yr paczió dayktó nera tokie. – O tu wysu ketóriu Cieku niejokio kytoiy Bažniczio neatrasma, kyik Bažniczio Rima. – Tad jau regems daykts: iogey ysz wysu Bažnicziu, Rima Bažnicze tiera tykróujy Bažniczy, pagał kórios mokima yr wiewos giwendams, gał buty yszganits kožnós (PVM, p. 666).

PG: Tikra Kristaus Bažniczia pawina turiety Žianklus tokius, per kurius galietu buti iszrenkama nóu kitu wisu Bažnicziu netikruju. – Tays Žianklays regemays kiekwienam, yr nemokitam, esti tie keturi: 1ma iog Bažniczia Kristaus pawina buti wiena tiktay. – 2ra iog Bažniczia Kristaus

pawina buti szwenta. – 3tį iog Bažniczia toji pawina buti Katalikiszka, arba wisur esanti. – 4tą jogey ta Bažniczia pawina buti Apasztoliszka. – o iogey tos wisas Ciekas, ir Ziankłay, tikt wienoy Bažnicziyoy Rimiszky-Katalikiszkojé teatsirandasi; tada ta tiktay Wiens bažniczia Rimiszky-Katalikiszko tiera nuog paties Kristaus istatita, tadgi toje tiktay Bažnicziyoye teatsirandasi tikra Wiera nog Kristaus istatita, o kaniczney kožnam reykalinga ánt iszganimo Duszias (PVM, p. 771).

PG pradedamas epigrafu iš Evangelijos pagal Luką: „Beati oculi, qui vident, quae vos videtis. (Luc. 10.23) || Pałaymintas akis, kórios mata, kóu jus matote. || Saka Ponas JEZUSAS Ewangelijojé sawa.“ Palyginę su 1816 m. „Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu“ (toliau – GNT) tekstu, matome, kad J. A. Pabrėža juo nesekė: „Pałaymintos akis, kurios mato, ką jus regite“ (GNT, Lk 10.23). GNT parašytas gana gražia lietuvių kalba, dairantis į protestantų Bibliją. Vyskupo J. A. Giedraičio manymu, sugadintą, gausią iš lenkų kalbos paimtų posakių lietuvių kalbą galima tobulinti, jeigu būtų parašyta lietuvių kalbos gramatika (Subačius, 1998, p. 209). J. A. Pabrėža Evangelijos citatą, kaip matome, vertė pažodžiui iš lenkų arba lotynų kalbos. Tam reikalui jis naudojosi tuo metu pačiu populiariausiu trečiuoju Jokūbo Vujeko (1540–1597) Biblijos leidimu „Biblia Sacra Latina et Polonica auctoritate Sixti V. et Clementis VIII. Pont Max: recognita in 4te Vratislaviae 1771“ (Biblia, 1771). Tai liudija J. A. Pabrėžos nuorodos. Būtent J. Vujeko vertimas parengtas pagal popiežiaus Klemenso VIII (lot. *Clemens VIII, Ippolito Aldobrandini*, 1536–1605) atliktą Šventojo Rašto redakciją, po kurios, be kitų pakeitimų, skyrėsi teksto struktūra. Klemensas VIII, remdamasis 1545–1563 m. Tridento susirinkime nustatytu Senojo ir Naujojo Testamentų kanonu (Prašmantaitė, 2011, p. 145), 1592 m. peržiūrėjo ir išleido patikslintą Biblijos vertimą lotynų kalba (Vulgata). Pažvelgę į 1851 m. sudarytą Kretingos vienuolyno bibliotekos knygų sąrašą „Cathalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis Patrum Minorum S. Francisci Seraphici“ (KKVB, 1851), matome, kad biblioteka, be kitų Šventojo Rašto leidimų, turėjo „Biblia Sacra Latina et Polonica auctoritate Sixti V. et Clementis VIII. Pont Max: recognita in 4te Vratislaviae 1771“. Šis vertimas laikytas kanoniniu, Apaštalu Sosto

aprobuotas ar turintis popiežiaus pritarimą spausdinti (Prašmantaitė, 2011, p. 145).

J. A. Pabrėžos pamokslas prasideda Senojo Testamento, III (šiandien – I) Karalių knygos, 10 skyriaus pradžios parafraze apie Šebos (Sabos *vel* Saabos) karalienę, kuri aplankė karaliaus Saliamono miestą, pamatė jo turtus ir išmintį. Nors J. A. Pabrėža papasakojo daugiau Senojo Testamento teksto, bet nuorodą pateikė tik po paskutinio sakinio:

Kada Karaliene Sabos i miesta Jerozolimos atkelawosi gyrdieje mandribe Salomona, yr stebiejos, (ziurejo) ant gražuma Namu Jo, kurius yszbudawoij, ónt walgiu, kórius kiek diena staty ant Jo stału: ant giwenyma, yr numu Jo tarnus, yr ant pariedkas tarnawyme, kurie Jem patarnawa, ant brangiu rubu, kureys buwo apriedity yr ant nemierutos naudos auksa yr sydabra:- užsydumoje (: obstupuit) nemierutay, yr tarp kitu pagiryumu Karalaus, isztare sakidama. Pałaiminty Wiray tawa, yr pałaiminty tarnay tawa, kurie stow prisz tawi, yr girdzia mandriby tawo (: III. Reg. X.8.) (PVM, p. 769).

PG pirmą pastraipą palyginę su lenkišku ir lotynišku tekstais, matome, kad J. A. Pabrėža glaustai papasakojo turinį ir pažodžiui išvertė tik paskutinį sakinį: „Pałaiminty Wiray tawa, yr pałaiminty tarnay tawa, kurie stow prisz tawi, yr girdzia mandriby tawo.“ (: III. Reg. X. 8.) (PVM, p. 769) „← Szcześliwi mężowie twoi i szezėśliwi słudzy twoi, którzy stoją przed tobą zawsze i słuchają mądrości twojej.“ (: III. Reg. X. 8) (žr. Biblia, 1771, p. 651). Laisvai papasakotame tekste aptinkame žodžių, gramatinių formų, būdingų Prūsijos raštijai. Pavyzdžiui, kai kuri leksika ir gramatinės formos primena Martyno Liudviko Rėzos redaguotos Biblijos (B III 1816 ir B IV 1824) tekstą: „atkelawosi gyrdieje“ (PVM, p. 769) ← „atkeláwo i Jeruzalę“ (I Kar. 10.2); „kurius yszbudawoij“ (PVM, p. 769) ← „ir namus, kurrus jis buwo pabudawodinėš“ (I Kar. 10.4); „brangiu rubu“ [len. nėra pažyminio „i ubiory ich“] (PVM, p. 769) ← „bey jų rúbus“ (B IV, I Kar. 10.2); „branges oles“ (B IV, I Kar. 10.2). Ypač protestantų Biblijoje gausu dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių. PG perimta: „esanczius“, „nūsiediejusi“ (PVM, p. 785), „szaukanczius“ (PVM, p. 790). PG 14 kartų pavartotas žodis *atsirasti*, ku-

⁶ J. A. Pabrėža pamoksluose dažniausia vartojo žodį *drabužis*, kartais – *suknia*.

rio nebuvo K. Sirvydo žodyne, GNT (= „išz kuriū paeyna pawidejmay“). Pavyzdžiui: „teatsirandasi“ (PVM, p. 768); „atsirandasi“ (PVM, p. 772), „atsirandanti“ (PVM, p. 774), „atsirandami“ (PVM, p. 777); „atsirandanczios“ (PVM, p. 779); „neatsirastumesi“; „atsirastumese“ (PVM, p. 785); „atsirandame“ (PVM, p. 781); „atsirastumes“ (PVM, p. 787); „neatsirastumesi“ (PVM, p. 783, 789); „atsirastumesi“ (PVM, p. 786). Tarp šių formų matome sangražžinių dalyvių, kurių gausu protestantų Biblijoje. PG pamoksle keletą kartų pavartotas žodis *kaimenė*, nebūdingas D. Lietuvai: „kayminy Awiu“ (PVM, p. 775); „kaymine teypo brangiu awiu“; „pri branguma Kaymines Awiu“; „Szitay tan Kayminę teypo brangi“ (PVM, p. 776) ← „kaimenes awjū“; „Kristaus Awiu Kayminie“ (B IV Mt 26.31). Galima pastebėti, kad palyginus citatas PG, paimtas iš evangelijų, daugiau panašumų pastebime su protestantų NT (B IV) negu su GNT. Pavyzdžiui, ne kartą nurodomas Laiškas Timotiejui ir atrandame panašumų: „Apasztołas raszidamas prieg Timoteusza (: 1. Tim. 3.15.) teyp sako: ieygó pasiwielineczio ateyti, idant žinotumi, kayp turi elgtiesi Namusi Diewo, kurie ira Bažniczia Diewa giwojo, sztulpas, ir twirtibe tiesos“ (PVM, p. 776); „szytay nežinotumem kan turem wierity, yr kayp elgtise, girdiedamis wienami surinkime tokius, o kitami kitokius mokimus apew wiera“ (PVM, p. 780) ← „Bet jey utrukczau, kad inotumbei, kaip taw reik elgtifi Diewo namūfe, kurie yra šurinkimas gywojo Diewo, štulpas ir apaczjôs, twirtummai tiefôs“ (B IV, I Tim 3.15). Taip pat ir kitos PG raiškos vietos labiau primena protestantų tekstą: „randasi Sunu Diewa, Ukiniku Dangaus“⁷ (PVM, p. 781) ← „Dangaus karalyfte prilygfta ukininkui“ (B IV Mt 20.1); „neprieteley duszias daro ant žmogaus stroszniausius szturmus“ (PVM, p. 782) ← „Taipo jūs pėrfekdinėk šawo šturmu“ (B IV Ps 83.16); „Galima pastebėti, kad protestantų Biblijos raiškos elementų yra ne tik PG, bet ir kituose pamoksluose, pavyzdžiui: „Asz esmi kymynelis“ (PVM, p. 732) ← „Bet aš efmi kirmėle“ (B IV Ps 22.7).

R. Šepetytė atkreipė dėmesį, kad pamoksle „daug pavyzdžių, kuriuose veiksmazodžiai pavartoti su sangražžos dalelyte *se*“ ir „tariamosis nuosakos 3-iojo asmens formos su formantu *b*“ (Šepetytė, 2020, p. 59). Manytume, kad

⁷ Beje, J. A. Pabrėža PWM rankraštyje išbraukė „Matth“, paliko nuorodas į kitas Šventojo Rašto dalis (žr. PVM, p. 781). Kaip matome, B IV būtent Mt 20, 1 rašoma apie dangaus karalystės ūkininką.

ir tas formas pamokslininkas nusižiūrėjo iš B III ar B IV, arba, kaip matysime, iš Jono Jaskaudo tekstų, kurie parengti dairantis į lietuviškus protestantų leidinius.

Pažvelgę į Kretingos vienuolyno bibliotekos knygų sąrašą, matome, kad į jį įtrauktas 1770 m. Jono Jaskaudo „Krikščioniškas katalikiškas katekizmas“ ir 1797 m. „Prastas pamokslas“ (KVBK, p. 96). Tad PG palyginsime su J. Jaskaudo tekstais, kurie rengti atsižvelgiant į 1735 m. protestantų Biblijos leidimą (B I) ir kitus jų leidinius. J. Jaskaudas buvo perėmęs ne vieną Prūsijos lietuvių religinės raštijos rašybos elementą, vartojo šiems raštams būdingą leksiką, pavyzdžiui, retą žodį „Skubbrey“ (KKK, p. 10), aptinkamą B I; „ląžinės“ (KKK, p. 11) ar „dallininkai“ (KKK, p. 11), vartotus Baltramiejaus Vilento „Evangelijos bei Epistolos“ (Karaliaučius, 1579); „dáiktũfe“ (KKK, p. 12); „nufitikkėjimas“ (KKK, p. 13), su viena f rašyta „Naujas Testamentas“ (Karaliaučius, 1727); „kaltes“ (KKK, p. 16) ir kt. Ypač KKK gausios formos, nusižiūrėtos iš B I: „tikkejime kad pafidrutintumbei“ (KKK, p. 9); „galetumbim“ (KKK, p. 9); „melftumbim“ (KKK, p. 14); „melʒdintumbim“ (KKK, p. 14); „tikketumbim“ (KKK, p. 12); „pergallētumbim“ (KKK, p. 17); „mylētumbim“ (KKK, p. 22) ir t. t., kurias J. A. Pabrėža vartojo PG pamoksle, pavyzdžiui: „ysigautumb“; „butumb“ (PG, p. 786); „atsiwožitumb“; galieczyumb (PG, p. 788); „nukristumb“ (PG, p. 789).

J. A. Pabrėža iš J. Jaskaudo leidinių nusižiūrėjo pamokslo dalių pavadinimą „Perskirimas“ (PG, p. 788), kurio nerašė kituose PVM pamoksluose.

PG, galima sakyti, tiesiog cituojama iš J. Jaskaudo KKK, to nenurodant:

O daug wieru nuog Diawo istatitu negal buty: nes Ponas Diawas ney dwilinkay, ney trilinkay negal kalbieti: o tikray butu taip kalbėjęs; kad ne wienu tikt swietuy, bet daugiaus butu wieru dawys. Nes kad tay butu; tada kayp wienos wieros mokimas, taip antros, ir treczios turietu buti tikras Diawo žodis; o tacziaus kits kitam dideley prieszus, ir wiens su antru, ir su treczu nesutinkus: taip, kayp nesutinka tudu žodziu ira, ir niera, ira Szwečziausemi Sakramenti tikras ir giwas Ponas JEZUSAS“ (PVM, p. 773–774) ← Ogi ar negal jų daugiaus but? / Ne, negal. Nės Ponas Diawas ney dwilinkay, ney trilinkay negal kalbėti: o tikray butu taip kalbėjęs, kad ne wienu tikt swietuy, bet daugiaus wierū butu dawęs. Nės kad tai butu, tai kayp wienōs wierōs pamokflas, taip antros, ir treczios

turrėtū buti tikkras Diewo odis; o tacžau kits kittam dideley priebus, ir taip wiens fu antru, ir fu treczu nefutinkas, kaip nefutink tū du odžu; yra, ir niera (KKK, p. 4).

nuog Paties Kristaus ánt stipri Uoľu istatita, nog Apasztoľu apginta, ir i ciela swieta icziepita, atsirandasi cielamy Swieti (PVM, p. 772); atsirandasi tikra wiera nuog paties Kristaus istatita (PVM, p. 773); Wieros tikros nuog paties Kristaus istatitoses (PVM, p. 774) ← pirmaję, fėnają, paties Kriřtaus iftatitaję, ir per Jo Apařtaľus wiľlam swietui apfakitaję, wierą paľaiko ćielą (KKK, p. 4).

tikiejimo, kuri apturejo per Krikszto, padrutina (PVM, p. 781) ← ir jū tikkejimą padrutindamas (KK, p. 7); „Sokramentu“ (PG, p. 784) ← „Sokramentus“ (KKK, p. 10); „abejojima“ (PVM, p. 789) ← „abbėjojimą“ (KKK, p. 14); „tay esti“ (PVM, p. 770) ← „tai efti“ (KKK, p. 21).

J. A. Pabrėža savo asmeninėje bibliotekoje turėjo J. Jaskaudo PP. Knygos atvarte yra įrašo žodžiai: „Ex libris Ambroz. || Pabrėž. [...]“⁸. PP kalba ir rašyba rodo, kad ir čia remtasi protestantų religiniais tekstais. Pavyzdžiui, aptinkame „apškusti“, „apkaltinti“ (PP, p. 71), o žodis *delnas* aptinkamas 1735 m. Biblijoje: „Szittaip řako WIEßpats, || Ponas Diewas: muřk řawo || dėľną i dėľną, ir řawo kójomis i || ėmę řpirdams, tark: bėda ant || wiľľu griekū bjaurybju namuře || Izrael; kurrū dėľ jie kardu, bad= || du bey marru tur pulti“ (B I, Ez 6, 11) ir pavartotas PP: „kaipo ant dėľno wiľlam dangui ir žėmei parodyli ařkiey“ (PP, p. 54). J. Pabrėža, nors dažniausia rašo „płaszta“, bet kartą 1823 m. Salantuose sakytame pamoksle pavartojo *delną*: „tay tyi wysy dawaday yszimty ysz kningu Raszta Szwęta, eyszkey roda řosnay ónt dėľna, iog Szwętyjy, yr gaľ melstysis óz mus; yr mėldas“ (PVM, p. 636). Tai rodo, kad J. A. Pabrėža buvo linkęs perimti kai kuriuos Prūsijos lietuvių žodžius ir vartoti juos kituose pamoksluose. PP aptinkame žodį *pažeisti*: „paźeidžau Tavę“ (PP, p. 75), o PVM jis du kartus pavartotas: „niejokió griekó prisz Czistata nepaźeysts“ (PVM, p. 218); „be joky paźezydyma Motinyszkos Panistys“ (PVM, p. 655).

⁸ Dėkoju Nijolei Raudytei už suteiktą informaciją.

Iš J. Jaskaudo J. A. Pabrėža galėjo paimti: „Žianklus“⁹ (PVM, p. 769) ← „enkłais“ (PP, p. 9); „Sakramentas Padrutinimo (: Dyrmawonys)“ (PVM, p. 781) ← „Padrutinimas Wieroje Ŗwentoje, arba Dirmawonė“ (PP, p. 16); Paskutinis Pamostijimas (PVM, p. 780) ← Palkutinis Pamoftijimas (PP, p. 17); „klistwieriey“ (PVM, p. 780) ← „klyftwierė“ (PP, p. 21); „Sokromentas“ (PVM, p. 782) ← „Sokromentė“ (PP, p. 17); „3okromentas“ (PP, p. 17) ir kt.

Apibendrinant pasakytina, kad ištyrus PG lietuviškosios raiškos elementus, nustatyta, kad J. A. Pabrėža rėmėsi dviem J. Jaskaudo knygelėmis: „Krikščioniškas Katalikiškas Katekizmas“ (1770) ir „Praftas Pamokłlas“ (1797). Be to, pastebėta, kad raiškai poveikio turėjo protestantų Biblija, tikėtina, L. M. Rėzos parengti B III 1816 m. arba B IV 1824 m. leidimai. Pastebėta, kad iš protestantų tekstų buvo perimta leksika, dalyvių vartojimas, sangražiniai dalyviai. Kai kurios gramatinės formos ir žodžiai pastebėti ir kituose pamoksluose. Vadinasi, J. A. Pabrėža jas pamėgo, prie jų pratino žemaičius.

Išvados

Jurgis Ambraziejus Pabrėža, norėdamas kuo geriau būti suprastas Prūsijos lietuvių katalikų, rengdamas 1827 m. sakytą pamokslą Drangauskinėje „Apey łabay dydzia Gyluky...“, lietuviškai raiškai rėmėsi ne tik Prūsijos katalikams skirtais, bet ir protestantų leidiniais.

Atlikus tyrimą nustatyta, kad J. A. Pabrėža rėmėsi jėzuito Jono Jaskaudo „Krikščioniškas Katalikiškas Katekizmas“ (1770) ir giesmėmis bei maldomis papildytu nauju jo leidimu „Praftas Pamokłlas“ (1797). Palyginus pamokslą su šiais tekstais, nustatyta, kad perimtos ilgesnės teksto atkarpos, žodžiai, jų junginiai, nusižiūrėtos kai kurios formos.

Manytina, kad J. A. Pabrėža galėjo remtis kuria nors protestantų Biblija, tikėtina, L. M. Rėzos parengtomis laidomis: B III (1816) ar B IV (1824). Pastebėta, kad iš protestantų Biblijos galėjo būti perimtas polinkis gausiai vartoti dalyvius, ypač sangražinius, kai kurias kitas gramatines formas, sangražinius dalyvius, leksiką, žodžių junginius.

⁹ Kituose pamoksluose J. A. Pabrėža rašo „znokas“ (PVM, p. 55, 90, 94, 108, 288, 563, 564, 396, 397, 740).

J. A. Pabrėžos lietuviškos raiškos šaltiniai rodo, kad jis nevengė lietuvių kalbos mokytis iš Prūsijos protestantiškosios raštijos. Perimtus žodžius, kai kurias formas jis vartojo ir kituose pamoksluose, taip pratino adresatą prie daugiasluoksniu teksto, rengė žemaičius modernesnių tekstų supratimui.

Literatūra

- Aristotelis. (1990). Nikomacho etika. *Rinktiniai raštai*. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas; sudarė A. Rybelis; redagavo R. Rybelienė. Vilnius: Mintis, p. 63–273.
- Biblia*. (1771). *Biblia Sacra Latino-Polonica*. Vulgatae editionis auctoritate Sixti V. et Clementis VIII. Pont. Max. recognita [...] Polonicum verso R. P. Jacobi Wuykii S. J. Theologi, Vratislaviae, Typis Academicis anno 1771. Prieiga internete: <<https://polona.pl/item/biblia-sacra-latino-polonica-vulgatae-editionis-auctoritate-sixti-v-et-clementis-viii,ODM1OTY2Mjg/70/#info:metadata>> [žiūrėta 2021-09-20–10-20].
- B IV – *Biblia, Tai efi: Wiffas Szwentas Rábtas Sėno ir Naujo Testamento*, Lietuviškay pėrfattytas, iš naujo pėrweijdėtas Ir ketwirtą Kartą išfpauptas, Tilžėje, Rábtais išfpauptas per Endriki Pof. (1824).
- Deszczyńska, M. (2013). Program kaznodziejski Wielkiego Jubileuszu 1826 roku w zaborze Rosyjskim i w Rzeczypospolitej Krakowskiej. *Przegląd Tomistyczny*, T. 19, p. 369–388.
- [Gailevičius], B. (1821). *Mokslas krikščioniszko istatimo aba zokono ape wis tay ką turi kiekvienas krikščionis tikieti, žinoti, dariti, užlaykiti, aba nuog ko prigul saugotis, tolintis, ir užsilaykiti*. Wilniuy, Drukarnioy Kunigu Misionoru. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000045965>> [žiūrėta 2021-09-18].
- [Gailevičius], B. (1826). *Metay szwenti, aba Jubileuszas didis Nuog Tiewo Szwento Leono Dwiliko apsakitais ir duotas ant šešiu mienesiu Kuris bus atprowinietas isz walos Jomilistos Kunigaykscio Jozapo Giedraicio Wiskupo Žiėmayčiu wisoje Wiskupiste Warniu mieste Katedroy prasidies Bažničioy Szwentuju Apasztalu Petro ir Powilo Dienoy 29. Siejos mienesie, metuose 1826*. Wilniuy, Drukarnioy Kunigu Misionoru. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003505492>> [žiūrėta 2021-10-01–21].
- Gidžiūnas, V. (1993). *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- GNT – Juozapas Arnulfas Giedraitis. (1816). *Naujas įstatymas*. Vilnius, skaitmeninis tekstas, parengė M. Šinkūnas, J. Venckienė (2016).

- Jodkowski, M. (2015). Katolicka parafia w Tylży w XIX wieku. *Studia Redemptorystowskie*, Nr. 13, p. 357–371.
- KK – [Jonas Jaskaudas] *Krikščioniškas Katalikiškas Katekizmas arba trumpas, bet tikkras Dawadas apie Wierą, Nufitikėjimą, Dievo mėlę, Šventus Sokramentus, ir apie Krikščionišką Pasielgimą, priegtam Praštas per Kláufimus, ir per Atfakimus einąs Pamòkšlas, wišfiems, o labjáufey Jáuniems reikalingas per wieną Kunnią Soc. JESU su Wiriáuŕiujū Pawelijimu i Knyg=Drukawonę padūtas, Mette po Kristaus Ugimimo 1770. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000046342>> [žiūrėta 2021-10-01–21].*
- KVBK – *Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis Patrum Minoris S. Francisci Seraphici* [...] Silvestri Staniewicz, 1851 [...]. LNB RS, f. 130, b. 320. Prieiga internete: <<https://archive.org/details/kretinga1851/page/n93/mode/2up>> [žiūrėta 2021-10-01–21].
- Maurer, M. (2019). *Konfessionskulturen. Die Europäer als Protestanten und Katholiken*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- [Mielcke, Ch. G.] (1800). *Littauifch–deutsches und Deutfch–littauifches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern, zur Hälfte vermehret und verbeffert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillekallen*. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/object/record-Description/LNB/C1R0000047249>> [žiūrėta 2021-09-27].
- Oželis, R. (2020). Kristocentrizmas kun. Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos pamokslų rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“. *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*. Rankraštį šifravo: A. Gritėnienė, R. Šepetytė, parengė R. Šepetytė, DVD programavo MB „Zetabitas“. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 9–35.
- PP – [Jonas Jaskaudas] *Praštas Pamokšlas per Kláufimus, ir per Atfakimus einąs, Wišfiems, o labiáuŕey Jauniems Reikalingas. Priegtam Namū, ir Banyczòs Maldeles, bey Giefmeles. Su Wyraufybès Pawelijimū treczą Kartą i Knig=Drukawonę Padūtas. A. D. 1797. Prieiga internete: <<https://www.epaveldas.lt/object/record-Description/LNB/C1R0000046383>> [žiūrėta 2021-09-25–10-21].*
- PWM – Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *PAMOKSLAY | Wayringosy Materyjosy | At rožniu wytu, iwayriusy laykusy | Sakity | par | Kónyga Ambrožiejó Pabreža Tercyjorió | Zokana Swęta Tiewa Prąčžyszkaus*. Atšvietas saugomas Klaipėdos universiteto bibliotekos Kazio Pemkaus archyve-bibliotekoje (signatūra nepriškirta).
- PVM – *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*. (2020). Rankraštį šifravo: A. Gritėnienė, R. Šepetytė, parengė R. Šepetytė, DVD programavo MB „Zetabitas“. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Pacevičius, A. (2005). *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*. Vilnius: Versus aureus.
- Prašmantaitė, A. (2003). Antanas Baranauskas ir katalikiški XIX a. Šventojo Rašto vertimai į lietuvių kalbą. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 23, p. 141–156. Vilnius.
- Prašmantaitė, A. (2013). Archyviniai šaltiniai XIX a. Lietuvos katalikų dvasininkijos socialinės raidos tyrimams: tarnybos lapai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 37, p. 42–64. Vilnius.
- Sirvydas, K. (1979). *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Įvadą ir žodyno rodyklę parengė K. Pakalka. Vilnius: Mokslas. [Konstantinas Sirvydas. *Dictionarium trium linguarum*, Vilnius, 1642].
- Thesaurus Latino-Lituanicus (2009–2011). Prieiga internete: <www.thesaurus.ffv.vu.lt> [žiūrėta 2021-09-28–10–21].
- Smilingytė-Žeimienė, S. (2016). Atminimas Didžiojo jubiliejaus, arba kaip lietuviai pasitiko XX amžių. *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*. Sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, p. 200–232.
- Subačius, G. (1996). Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos Žemaičių kalba. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, T. 8, p. 10–113. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Subačius, G. (1998). *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Stanevičius, S. (1967). Historia Szwenta. *Raštai*. Vilnius: Vaga, p. 329–412.
- Šepetytė, R. (2020). „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės. *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*. Rankraščių šifravo: A. Gričėnienė, R. Šepetytė, parengė R. Šepetytė, DVD programavo MB „Zetabitas“. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 36–61.
- Šinkūnas, M. (2016). Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar Cristus? vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose. *Archivum Lithuanicum*, T. 18, p. 185–220.
- Zovko, J. (2018). Friedrich Schlegels Theory des Bewusstseins in den Kolner Vorlesungen 1804/05. *System der Vernunft. Kant und der deutsche Idealismus*. Herausgegeben von W. G. Jacobs, J. Stolzenberg, V. L. Waibel, Bd. 4: *Systembegriffe um 1800–1809*. Herausgegeben von V. L. Waibel, Ch. Danz, J. Stolzenberg. Hambur: Felix Meiner Verlag, p. 341–351.

THE SOURCES OF THE LITHUANIAN EXPRESSION OF JURGIS AMBROZIEJUS PABRĖŽA'S SERMON TO PRUSSIAN CATHOLICS

Roma Bončkutė

Summary

The article examines the sermon of the famous early 19th century Lithuanian preacher Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849) to East Prussian Catholics, named “Sermon on great Happiness”, given on the occasion of the Great Jubilee on June 29, 1827 in Drangauskine (near Tilsit). This is the only known sermon of J. A. Pabrėža given in Prussia. The language and spelling of this sermon differ from other texts of the same period. The word *Gylukys* (in German: *das Glück*) used in the title of the sermon indicates that the author was prepared to adapt the text to the addressee. The article examines which Prussian Lithuanian publications J. A. Pabrėža used to prepare the sermon in a language understood by the addressee.

The research revealed that J. A. Pabrėža relied on Prussian Catholic Lithuanian publications. Comparing the sermon with these texts, it was found that longer passages of the text, words, their combinations and some grammatical forms typical of Prussian Lithuanian religious writings were used.

It is believed that J. A. Pabrėža could have relied on some Protestant Bible, probably edited by L. M. Rėza: B III (1816) or B IV (1824). It was noted that the tendency to use a lot of participles, especially reflexive ones, and some other grammatical forms, lexicon, word combinations could have been copied from M. L. Rėza.

The sources of J. A. Pabrėža's Lithuanian expression show that he did not avoid learning the Lithuanian language from Prussian Protestant writings. J. A. Pabrėža used the adopted words and some forms in other sermons, this way he attempted to get the addressee accustomed to the multi-layered text, prepared Samogitians for the understanding of more modern texts.